

Clïent E. Busken

door Ton Brouwers

Achtergronden en uiterlijke beschrijving

Clïent E. Busken is de twaalfde roman van Jeroen Brouwers (Batavia 1940). Het werk verscheen in februari 2020 bij uitgeverij Atlas Contact te Amsterdam. Datzelfde jaar volgden er twee herdrukken.

Deze ik-roman over een dag uit het leven van de titelfiguur telt 257 genummerde bladzijden. Het verhaal is opgedeeld in elf niet-getitelde episodes van min of meer vergelijkbare omvang. Er zijn geen alinea's of witregels, terwijl de regels alleen links zijn uitgelijnd en niet ook rechts. Iedere episode begint op een nieuwe bladzijde met gedachtepuntjes gevolgd door het eerste woord zonder hoofdletter, ter versterking van de suggestie van een steeds doorgaande stroom van gedachten. De typografie ondersteunt aldus de gehanteerde stream-of-consciousness methode, een innerlijke monoloog van aaneengeregen bewustzijnsflarden.

De zevende episode is met slechts vijf bladzijden aanzienlijk korter dan alle andere, en dit is ook de enige episode die niet met een punt eindigt. Dit puntloze einde geeft aan dat het ik-personage midden in een gedachte in een droomloze slaap is gevallen, want aan het begin van de achtste episode wordt hij wakker geschud (een van de eerdere episodes begint met de overpeinzing van de ik-persoon dat hij mogelijk is ingedut). Er is dus reden om de zevende en achtste episode als één geheel op te vatten, en dan gaat het in feite om tien episodes in totaal. Alle andere episodes beginnen veelal midden in een nieuwe gedachteflard van het hoofdpersoon, mogelijk nadat er enige tijd is verstreken (eerder minuten dan uren).

Op de stofomslag staat een aan Jeroen Bosch toegeschreven afbeelding van twee surreële mens-dierwezens. Het vervreemdingseffect ervan kan worden gerelateerd aan de beleving van het titelpersoonage in de roman. Een van de figuren op de afbeelding woont als het ware in een ton, wat kan worden opgevat als een verwijzing naar Diogenes en naar het opgesloten leven van het

titelpersonage. De schilder Bosch is relevant voor zover de auteur met zijn voornaam naar hem is vernoemd en zelf tijdens zijn jeugd in Den Bosch heeft gewoond, net als het titelpersonage. Een van zijn gedachtenspinsels in de roman bevat een expliciete verwijzing naar de ongewone ‘creatuursels’ uit het ‘kabinet’ van de schilder.

Brouwers schreef vier jaar aan dit werk, tussen 2015 en 2019, eerst in zijn Belgische woonplaats Zutendaal en vervolgens in het nabijgelegen Lanaken, zijn nieuwe woonplaats. In een interview uit februari 2020 heeft hij het volgende gezegd over de totstandkoming ervan: ‘Het boek had twee jaar geleden al klaar moeten zijn. Maar zoals u weet is mijn gezondheid niet te best. Het is in en uit het ziekenhuis. Het boek is in flarden geschreven, met de moed der wanhoop bijna. Ik wilde geen onvoltooide symfonie achterlaten zoals Franz Schubert. Het was alles of niets. In november was het handschrift klaar. Daarna heeft een meisje uit de buurt het in de computer ingevoerd.’ Op de vraag van interviewer Coen van Boxem of hij met de hand schrijft, antwoordt

Brouwers: ‘Altijd. Ik kan technisch niet met een computer om. Schrijven is voor mij ook een fysieke daad. Ik moet de pen op het papier voelen. Het doet me ook zorgvuldiger nadenken. Op een scherm verschijnen de woordjes en denk je al snel: het staat er, klaar. Maar zo werk ik niet. Ik schrijf hoogstens tien, twintig regels per dag waaraan ik voortdurend schaaf.’

Acteur Gijs Scholten van Aschat heeft de roman omgewerkt tot een toneelmonoloog, die hij in 2021 op de planken wil brengen. De roman werd bekroond met de Libris Literatuurprijs 2021.

Inhoud

Aan het begin van de dag rookt de oude Busken een sigaret. Hij is al gauw verzonken in dagdromen. Omdat hij niet voor zichzelf kan zorgen en allerlei kwalen heeft, is hij onlangs – na een val in beschonken toestand – op de gesloten afdeling van Huize Madeleine opgenomen. Als hij die ochtend ziet dat de slager vlees komt bezorgen, is dat een gebeurtenis. Hij mijmert over zijn moeder, zijn vroegere leven en zijn loopbaan als voor-
aanstaand schrijver en professor. Hij fantaseert over Moniek, een van de verzorgenden. Alles in zijn gedachtewereld loopt door elkaar en hij zit vol opgekropte woede. Over de medebewoners en hun geklets is hij laatdunkend. Zelf zwijgt hij, uit protest tegen zijn mensonwaardige omstandigheden, en hij doet net alsof hij doof is.

Het doorkomen van de dag is een worsteling. Na de gezamenlijke maaltijd in de 'huiskamer' trekt hij zich terug op zijn kamer. Hij schrikt op door de stem van Mieneke Kalckbrander, de enige medebewoner die hij nog een beetje kan verdragen. Vijf sigaretten mag hij roken per dag, en Mieneke rookt er eentje met hem mee. Zodra zij weer wegloopt, is hij meteen in gedachten verzonken. Hoelang zit hij eigenlijk al in Huize Madeleine? Hij weet het niet. In een gesprek met de artsen hoort hij iets over een dochter die hij zou hebben, mogelijk in Canada, maar hij herinnert zich niet veel over haar. Dat er met de medische staf over hem wordt gesproken alsof hij er niet bij zit, maakt hem kwaad. Stiekem schrijft hij over wat hij hier meemaakt. Een kennis die hem bezoekt en ook sigaretten brengt, neemt steeds delen van dat manuscript mee. Want hij weet dat het personeel in zijn papieren neust en dat wil hij niet.

Een van de verzorgden heeft Busken in zijn rolstoel bij de poort neergezet, zodat hij wat te kijken heeft. Alles wat beweegt of geluid maakt, wordt door hem geregistreerd, zoals een naderende auto, een langslappende stafmedewerker of een bij die op zijn knie landt. Soms dut hij in of denkt hij terug aan gebeurtenissen in zijn leven, zoals zijn scheiding en de talloze boeken die hij heeft geschreven. Veel namen kan hij zich overigens niet herinneren. Even later wordt hij weer naar binnen gereden als blijkt dat hij volgens de regels helemaal niet bij de poort mag komen. Liggend op bed schieten er herinneringen aan zijn kindertijd in Nederlands-Indië door zijn hoofd, heldere beelden naast vage contouren, scherpe ideeën naast wanen. Binnenkort komt er een verslag van zijn geestelijke toestand, want hij zou mogelijk in een eigen, parallelle wereld leven.

Busken is op bed in slaap gevallen. Hij wordt gewekt door de gekleurde vrouw die zijn kamer komt schoonmaken. Van een zorgmedewerker krijgt hij te horen dat hij overdag helemaal niet op bed mag liggen. Tijdens de thee met sprits in de huiskamer kletst Mieneke tegen hem aan. Zij begrijpt hem een beetje en meent dat hij wel degelijk iets kan horen, maar dat hij alleen een beetje verstrooid is. Later die dag wordt hij gewassen. Ook wordt er in een gesprek met de medische staf over zijn geval gesproken. Hij zou lijden aan megalomane wanen. Naast vergeetachtigheid en grootspraak – hij zegt allerlei beroemdheden persoonlijk te hebben gekend en anderen zouden hem met Goethe vergelijken – klinkt er in zijn bespiegelingen steeds vaker wanhoop door.

Terwijl Mieneke bij Busken op de kamer zit te kletsen, duiken er in zijn hoofd seksuele fantasieën vermengd met jeugdtrauma's op. De voor die middag geplande barbecue in de tuin kan doorgaan, ondanks de voorspelde regen. Alle bewoners en verzorgenden zijn erbij. Te midden van al die vreemde, verwarde

mensen voelt hij zich eenzaam, en hij is woedend op de situatie waarin hij zich bevindt. Hij verlangt alleen nog naar een laatste sigaret.

Interpretatie

Thematiek

De roman laat zien dat er aan het einde van het leven geen opties meer zijn voor verzet tegen het leven. Vanaf de eerste twee woorden van de roman ('denk ik') zit de lezer in het hoofd van de titelfiguur, de oude Busken. Door middel van flarden uit zijn bewustzijn ontstaat gaandeweg een beeld van zijn verleden en zijn huidige leven in Huize Madeleine. Hij komt over als verward en vergeetachtig, al kan hij op momenten zijn situatie goed analyseren en anderen scherp doorzien. Bovendien blijkt hij veel gevoel voor taal en taalspel te hebben. Omdat de werkelijkheid alleen door zijn ogen wordt gezien, blijft de betrouwbaarheid van zijn waarnemingen echter onzeker. Het tegenstrijdige karakter van zijn geestelijke toestand – enerzijds verward en vergeetachtig, anderzijds intelligent en creatief – onderstreept zijn tragiek, zijn grote eenzaamheid, en ook dat hij alle reden heeft tot woede over zijn lot. Lichamelijk kan hij immers bijna niets meer. Hij ademt moeizaam; zijn rug doet pijn, hij is gauw moe en met zijn trillende handen heeft hij amper nog controle over de simpelste handelingen. Hij schaamt zich wanneer hij een vuile luier met beide handen uit zijn onderbroek 'grabbelt' en aan de verpleegkundige geeft: 'Mijn miezerigheid, wat is er van me over?' Gekluisterd aan een rolstoel en overgeleverd aan het medische regime, hoeft het voor hem niet meer. Hij wil alleen nog uitdrukking geven aan zijn verontwaardiging over zijn lot, waarna hij zichzelf moed in praet om rustig te kunnen sterven.

De roman schetst een beeld van het schemergebied van de geestelijke aftakeling. Een belangrijk element daarvan is het vervagend besef van tijd. Herhaaldelijk weet Busken niet meer wanneer zich een bepaalde gebeurtenis heeft voorgedaan. Als hij aan een ontmoeting met een van de medebewoners moet denken, vraagt hij zich af: 'Was dit afgelopen of gisterennacht of eergisteren of wanneer?', en vervolgens komt hij tot de slotsom dat er in zijn huidige leven 'geen tijdsverloop' meer is. Verzonken in mijmeringen heeft hij gaandeweg steeds minder greep op de tijd: 'Is dit vandaag of nog gisteren of jaren terug toen iedereen nog leefde? Is het ochtend en moet ik nu mijn tanden poetsen?' Naast het tijdsbesef van alledag, krijgt hij ook moeite met het grotere, historische kader van zijn leven. Zo vraagt hij zich een keer af: 'Welk jaar is dit, in welk jaar leven we, meer bepaald ik, in welk jaar leef ik? Ik raak de dingen bijster, mezelf bijster, als

ik wist welk jaar zou ik kunnen uitrekenen hoe oud ik intussen eigenlijk ben geloof ik, in ieder geval ben ik treurig bejaard.'

Vanaf het begin staat de betrouwbaarheid van Buskens waarnemingen en hersenspinsels ter discussie. Het perspectief op de handeling blijft beperkt tot zijn beleving. In zijn innerlijke monoloog verweeft hij ook flarden uit gesprekken met de staf van Huize Madeleine over zijn aandoeningen en daarin komt de term 'vasculaire dementie' voorbij. Dit betekent dat zijn brein niet goed meer functioneert en de werking van zijn geheugen is aangetast. Zijn medebewoners doet hij af als 'gek' en het personeel treedt hij alleen wantrouwend tegemoet. Omdat de roman geen andere of volledig betrouwbare perspectieven op de geestelijke gesteldheid van Busken biedt, wordt de lezer als het ware door hem gegijzeld – tot medegevangene van zijn blik en wereld gemaakt.

Vertelstructuur

Behalve gedachten aan zijn vervagend besef van tijd wijdt Busken veel gedachten aan het vermogen tot helder en rationeel denken. Hij noemt zichzelf een 'zorgvuldig woordgebruiker en denker', iemand die weet dat 'secur formuleren' onderdeel is van het 'behoud van zekerheid'. Als je iets denkt, zo verklaart hij aan het begin van zijn relaas, 'moet je je ervan bewust zijn dat je iets denkt en dat vasthouden, anders vouwt het ene dat je denkt zich per willekeurige associatie om het andere heen. Dat is niet helder denken.' Hij laat zich hier kennen als iemand die goed snapt hoe onze denkwereld werkt. Bovendien deinst hij niet terug voor ingewikkelde redeneringen: 'Niks doet ertoe, al blijft de vraag waartoe het niks doet, mitsgaders de additionele vraag wat hier precies onder het wordt verstaan, mutatis mutandis onder niks, dat iets tegenovergestelds uitdrukt.' Dat zijn logica soms lastig te volgen is, past bij zijn rol van oude professor. Tegelijk is hij op momenten wel degelijk in staat om nuchter naar zichzelf te kijken: 'Door ouderdom en verstrooidheid, ik dien het spartelend te aanvaarden, verloopt mijn denken enigszins omslachtiger dan voorheen, ik denk ook almaar vaker dezelfde dingen, terwijl ik een snelle denker was.' Al is hij zich bewust van zijn geestelijke achteruitgang, hij is naar eigen zeggen '[n]og steeds in staat iets te bedoelen'. Soms toont hij zich bovendien een scherp observator. Zo staat er over het gemeenschapsgebeuren in de huiskamer van Huize Madeleine: 'Na het ontbijt begint het collectief staren.' Hij getuigt hier van inzicht in de sociale dynamiek van zijn wereld. Naarmate zijn verhaal vordert, worden zijn observaties meer een mengeling van (mogelijke) helderheid en verwarring of vergeetachtigheid. Als hij tegen het einde bedenkt dat zijn geheugen zowat het enige aan hem is wat 'nog bruikbaar intact is', laat hij dit volgen door een nog amper samenhangende logica. De gedachte dat hij iets gauw moet noteren om het niet te vergeten,

Thematiek

laat hij volgen door de woorden: 'Gelukkig vergeet ik nooit iets. Vandaar dat mijn brein zo vol is.' Hij beseft dat hij steeds dichterbij de rand van de afgrond komt: 'Als men zonder strak omkaderd denkpatroon de dingen maar laat flakkeren, heeft ten slotte niets nog met iets te maken' – een ironische verwijzing naar de kern van Brouwers' poëtica, de idee dat alles altijd met alles te maken heeft.

Zowel het vervagend tijdsbesef als zijn afnemende intellectuele vermogens dragen bij aan Buskens groeiende besef van eenzaamheid. Zijn innerlijke monoloog laat zien hoe hij wordt beheerst door allerlei emoties, variërend van opstandigheid, woede en verontwaardiging tot heimwee naar degene die hij ooit was en het verlangen om er niet meer te zijn. Ondanks zijn fysieke toestand en toenemende verwardheid heeft hij het gevoel 'jammerlijk misplaatst' te zijn in Huize Madeleine, waar volgens hem 'iedereen en alles (...) bespottelijk' is. Zijn medebewoners zijn 'geesteswrakken'. De medebewoner die hij nog enigermate kan waarderen is Mienke Kalckbrander, maar ook zij is 'gek' volgens hem. Dat hij zich onbegrepen voelt, versterkt zijn eenzaamheid en radeloosheid: 'Haal me hier toch weg, kom me toch halen per helikopter of schip of wat maar beschikbaar is, verander me in mist zodat ik via de raamkieren kan ontsnappen, maak me onzichtbaar, ik hoef er niet te zijn, het is nergens voor nodig dat ik er ben.' Tegelijk weet hij dat zijn verblijf in Huize Madeleine voor hem het eindstation is, en dat er geen ontsnappen mogelijk is: 'Ik kom hier niet meer weg.'

Titel

De problematiek van zijn schrijvende verhaal zit deels verscholen in zijn rol van 'cliënt': hij is 'een klant van de medische zorgverstrekende instelling' waar hij verblijft. De roman laat zien dat Busken in die rol minimale zeggenschap over zichzelf heeft, mede omdat er allerlei 'huisregels' zijn. Naast al zijn fysieke onvermogen krijgt hij ook het gevoel dat men hem niet respecteert. Zijn menselijke waardigheid wordt hem ontnomen door hem te reduceren tot 'cliënt' – tot louter iemand die 'zorg afneemt'. Zo vindt hij dat het personeel niet altijd even 'professioneel' of fijngevoelig op hem reageert. Ze spreken in zijn bijzijn over hem alsof hij een 'opgezet dier' is, of ze treden hem tegemoet alsof hij 'het bevattingsvermogen van een onmondig kind niet overstijgt'. Hij ergert zich bovendien aan de technische tekortkomingen van zijn rollator, die hij niet in een 'parkeerstand' kan zetten, wat voor onveilige situaties zorgt. Zijn beslissing om te zwijgen en doofheid te simuleren is overigens niet alleen een daad van verzet tegen de hem opgeplakte cliëntenrol. Dat besluit komt ook voort uit een heel concreet motief: hij heeft 'niets bij te dragen aan het geouwehoer' dat hij in Huize Madeleine 'iedere godvergeten dag opnieuw' om zich heen hoort. Bovendien is die

keuze verbonden met een meer algemene, tegendraadse houding tegenover de uitzichtloosheid van zijn situatie: 'Ik zwijg sowieso uit principieel protest. Tegen alles. Vanaf de seconde dat mij bleek dat ik hier niet meer wegkom.'

De roman beschrijft het verloop van een dag uit het leven van de titelfiguur. Zijn dag bestaat uit noodzakelijke handelingen rond zijn verzorging en een paar contacten met het zorgpersoneel, artsen of medebewoners. Maar verder leeft Busken vrijwel uitsluitend in zijn mijmeringen en hersenspinsels, waarin zijn commentaar op het heden en flarden uit zijn verleden zich voortdurend vermengen met zijn fantasie en innerlijke roerselen. Dat de episodes of bewustzijnsflarden in elkaar overvloeien, in plaats van strikt van elkaar gescheiden te zijn, onderstreept zijn beleving van de dag. Zijn denken is één grote, nauwelijks nog te ontwarren kluwen geworden. Als kadering van de beschreven dag dient zijn eerste sigaret in de ochtend en zijn laatste sigaret in de namiddag tijdens de barbecue. Het roken is nog zijn enige bron van troost.

Hoewel Busken moeizaam de dag doorkomt, zonder enig perspectief en op de grens van het menswaardige, gebeurt er in zijn hoofd genoeg. Zijn verhaal geeft paradoxaal genoeg een 'levendig' beeld van zijn karakter. In zijn twijfelachtige geestgesteldheid blijkt hij in staat om op een literaire manier met zijn wereld te 'spelen'. Zo heeft hij een scherp oog voor tegenstellingen en paradoxen ('Wat ik doe, maar dat is geen handeling, is bewegingsloos staren.'). Hij maakt taalgrapjes en verhaspelt in de rol van ik-verteller de woorden van anderen, zoals '[u]w boterbammeltjes staan al voor u klaar', een beschrijving die laat zien dat hij de wijze waarop een zorgmedewerker hem bejegt als kleinerend ervaart. De talloze kromme woorden, korte frases en gefragmenteerde zinnen waarin hij 'denkt', wijzen op zijn mentale aftakeling, zoals ook geldt voor de soms 'malende', uitgesponnen lange zinnen. Tegelijk getuigt het proza ook van grote lenigheid en poëtisch talent, wat aangeeft dat hij op het gebied van de taal de grens van zijn mentale vermogens allerm minst heeft bereikt. Zijn neiging tot grootheidswaan heeft iets koddigs. Gekluisterd aan zijn rolstoel ('wielstoel') vereenzelvigd hij zich bijvoorbeeld met bekende standbeelden van zittende helden (zoals Lincoln en Van Oldenbarnevelt). En hij verwijst naar zichzelf als een bekend schrijver met talloze boeken op zijn naam, al meent hij eveneens een wetenschapper te zijn ('paleogeneticus', maar ook 'hoogleraar cybernetica') die met veel beroemde mensen op vertrouwde voet heeft gestaan. Hij denkt soms dat hij nog allerlei filosofische lezingen moet geven. Zo wordt in de geboden flarden uit zijn bewustzijn voortdurend

*Opbouw**Stijl*

met zijn identiteit en verleden gespeeld, terwijl de lezer niet met zekerheid kan vaststellen wat waarheid of verzinzel is.

Ondanks het vrijwel ontbreken van plot of intrige, is het proza van de roman springlevend door de voortdurende afwisseling van uiteenlopende retorische en literaire strategieën. Busken getuigt van zijn betrokkenheid bij de actualiteit als hij het ‘hedendaags taalgeschuij’ rond huidskleur en gender ironiseert. Voorts karakteriseert hij zichzelf als een ‘bezonken intellectueel en geestesaristocraat’, een ‘geletterde met een welhaast religieus taalbesef’ – een man die weet van zijn talent voor ‘woordenvariëteit als een bloementuin’ en die zichzelf corrigeert als hij per ongeluk een woord verhaspelt. Zijn behendige, associatieve omgang met taal blijkt ook door zijn toepassing van herhaling, zintuiglijke beschrijvingen, (galgen)humor, zelfgeschapen woorden (‘schuifelwagentje’ of ‘loophmobiel’ voor rollator) en metaforen. Zo ‘vlotten’ herinneringen langs in zijn hoofd ‘als boomstammen op een rivier, meevlottend spring ik van de ene op de andere’.

Thematiek

Naast de geestelijke gesteldheid en de eenzaamheid van Busken in het heden treedt één motief uit zijn verleden vaker op de voorgrond: de slechte band met zijn moeder. Al in de eerste alinea duikt zijn moeder in zijn gedachtewereld op: ‘Ik ben haar niet vergeten, ik denk alleen nooit aan haar. Ze flitste door mijn hoofd en is meteen weer weggespoeld. (...) Was het wel mijn moeder, die zich als een bliksemvonk in mijn hersens vertoonde, en niet iemand anders, een andere vrouw?’ Met enige regelmaat komt hij in zijn gedachtewereld steeds weer uit bij de moeizame relatie met zijn moeder. Zo herinnert hij zich een feestje van lang geleden waar zijn moeder ook was: ze deed of ze hem niet kende en dan staat er: ‘Ik kende haar ook niet.’ Busken is steeds geneigd haar te vermelden en tegelijk haar bestaan te ontkennen. Hij is haar niet vergeten omdat zij kennelijk – zo blijkt uit zijn hersenspinsels in de voorlaatste episode – helemaal geen kind wilde, of anders alleen een meisje: ‘Ik denk opeens aan mijn moeder, terwijl ik nooit aan mijn moeder denk. Ze wilde geen kind, toen ik er eenmaal was, vond ze dat ik vanonder een gleuf had moeten hebben in plaats van een tuitje, geef me de schaar eens, zei ze, dan knip ik het eraf.’ De eerste jaren heeft zij hem bovendien opgevoed alsof hij een meisje was. Deze vroegste ervaring achtervolgt hem in het heden, zoals blijkt uit de herhaalde terugkeer van zijn moeder in zijn hoofd ondanks zijn wens haar uit zijn gedachten te bannen. Zijn verbeterheid op gender, genderneutraliteit en ‘de genderfluïde pleegzorgenden’ sluit hier mogelijk eveneens bij aan, zoals ook zijn neiging het onderscheid tussen mannen en vrouwen (en mannen- en vrouwenkleren) te ironiseren, dan wel net te doen alsof het voor

hem niet uitmaakt – terwijl het nauw verbonden is met een traumatische ervaring uit zijn jeugd.

De aandacht van Busken voor de moederfiguur, de bepalende factor aan het begin van zijn leven, maakt de cirkel van zijn verhaal rond. Behalve in het schemergebied van de geestelijke aftakeling, bevindt hij zich sinds zijn verblijf in Huize Madeleine in het grensgebied van leven en dood. Hij is zich daarvan terdege bewust, en verwijst ook regelmatig naar zijn wens om te sterven. Hij kijkt vanaf het begin van zijn relaas uit naar het einde ‘van de ellende die leven heet’. En tegen het eind van zijn relaas beseft hij ook wel dat al zijn opgekropte woede vergeefs is: ‘wat was mijn zo langzamerhand goddank wel voorbijgeleefd anders dan rook’.

De roman gaat uiteindelijk over het leven in het aangezicht van de dood. Aan het begin merkt de hoofdfiguur op: ‘Als ik mijn lichaam kon gebruiken zoals in mijn godentijd zou ik nu proberen naar buiten te sprinten, de vrijheid in.’ Die optie heeft hij niet meer. Voortgedreven door de onrust en de wanhoop in zijn hoofd, legt hij zich aan het einde neer bij zijn lot. In de slotzin richt hij zich als volgt tot zichzelf: ‘Bedaar nu maar, E. Busken, word kalm en beheers je, het vindt nu echt heel spoedig plaats, het kan niet al te lang meer duren, het staat te gebeuren, het nadert.’ Hij praat zichzelf met andere woorden moed in om rustig dood te kunnen gaan.

Context

Cliënt E. Busken bevat verschillende verwijzingen naar het leven en werk van Jeroen Brouwers, zoals zijn jeugd in Den Bosch en in pensionaten, zijn Indische achtergrond en de moeizame relatie met de moeder (zie *Bezonken rood*, 1981), en dit geeft de ik-figuur een (semi-)autobiografisch karakter. Mogelijk heeft de auteur ook wel eens de binnenkant van een zorginstelling als Huize Madeleine gezien – een naam die vermoedelijk is bedoeld als verwijzing naar Proust en zijn preoccupatie met geheugen en herinneringen. Andersom maakt de suggestie van feitelijkheid evenzeer deel uit van een spel met de lezer, terwijl die suggestie bovendien bijdraagt aan de onderlinge samenhang tussen de meer verzonnen en de meer autobiografische werken in zijn oeuvre.

In dit opzicht is er veel verwantschap tussen Busken en andere hoofdpersonages in romans van Brouwers. Veel ervan hebben een vergelijkbare mannelijke hoofdfiguur die het enige perspectief op de handeling biedt. Menige zin uit eerdere romans zou in het hoofd van Busken niet hebben misstaan. Zo is ook bij het hoofdpersonage van *Geheime kamers* (2000), Jelmer van Hoff,

onzeker in hoeverre hij ‘normaal’ is, dan wel geobsedeerd of zelfs geestesziek, iets wat hij zichzelf wel afvraagt: ‘Was ik zo’n gevangene? (...) Zo verdooled in inbeeldingen en fantasieën die alleen maar onervuldheid, hopeloosheid als eindpunt hadden?’ Deze woorden herinneren eveneens aan eerdere romans van Brouwers, zoals *Zonsopgangen boven zee* (1977) en *De zondvloed* (1988). De voorganger van *Cliënt E. Busken*, de roman *Het hout* (2014), heeft een vergelijkbaar plot: de jonge Eldert Haman voelt zich lange tijd machteloos tegenover de leiding van het klooster/pensionaat, waar hij als docent gaandeweg in een repressief regime terecht is gekomen. Na lang aarzelen slaagt hij erin zich te bevrijden van het juk van de instelling, iets wat voor Busken in concrete zin niet meer is weggelegd. Ook *Bittere bloemen* (2011) heeft een cynische oude man als hoofdpersonage die zich grotendeels tegen zijn wil in de beklemmende omgeving van een cruiseschip begeeft. Net als Busken en Haman heeft hij last van sombere mijmeringen en woede over alles in zijn omgeving.

Het thema van het grensgebied van verstandelijke vermogens door waanbeelden of aftakeling (dementie) komt ook in andere Nederlandse romans aan bod. Een bekend voorbeeld is *Hersenschimmen* (1984) van Bernlef, eveneens een ik-verhaal waarin het proces van aftakeling door dementie van binnenuit wordt getoond. In vergelijking met Maarten Klein uit *Hersenschimmen* is Busken veel meer een eenling: buiten Huize Madeleine heeft hij vrijwel niemand die zich om hem bekommert. Menig verhaal in de bundel *Keefman* (1975) van Jan Arends gaat eveneens over woede en verontwaardiging en de strijd van de eenling tegen het zorgsysteem waarin hij is beland.

Waarderingsgeschiedenis

De besprekingen van de roman zijn vrijwel zonder uitzondering positief en de meeste recensenten getuigen zelfs van veel enthousiasme voor het boek, vooral vanwege het literaire taalgebruik, het eigenzinnige hoofdpersonage en de bijzondere vertelstijl.

Zo noemt Rob Schouten het boek ‘een virtuoos monument van taal’. Over Busken schrijft hij: ‘Je voelt dat deze man geen houvast meer heeft, in totale verwarring verkeert maar nog steeds van binnen kolkt en kookt.’ Met deze hoofdpersoon heeft de auteur ‘het ideale personage van zijn proza geschapen: de asociale, woedende, in zichzelf voortrazende narcist, omringd door talloze demonen, maar zich megalomaan bewust van zijn eigen, al dan niet gefantaseerde belang’.

De afwezigheid van plot wordt volgens Dries Muus knap ondervangen door de ‘woedende, verwarde toon’ van de

hoofdfiguur: 'De roman begint met drie puntjes, middenin een plotseling oplaaierende gedachte. De hoofdstukken eindigen simpelweg als Busken het weer eens begeeft, en beginnen als er weer eens iets in hem ontwaakt.' Hierdoor wordt het 'verstoorde denkritme' van de hoofdfiguur, zo betoogt Muus, op een dwingende manier sturend voor 'ons leesritme.'

Andere critici wijzen op de centrale rol van taal. Zo vindt Thomas van den Bergh dat er in de roman een 'virtuoos taalspel' met de lezer wordt gespeeld. Volgens Christophe Vekeman is het thema van de roman 'bij uitstek de taal zelf'. Maar in de ogen van Kees 't Hart is het taalspel niet altijd geslaagd. De verhaspeling van beroepsnamen van psychologen en psychiaters noemt hij 'te flauw voor woorden'. De tirades van het hoofdpersonage richting verplegend personeel zijn volgens hem voorspelbaar en vooral een kwestie van 'gemakzucht'. En soms wordt de woede en wanhoop over ziekte en aftakeling te 'expliciet' geformuleerd. Tegelijk wijst 't Hart op de kracht van de stijl: 'De zinnen zijn lang, lopen soms in elkaar over, maar ze blijven altijd te volgen.' Ook de grootspraak van Busken werkt goed volgens hem, en bij het doelmatige gebruik ervan krijgt de roman 'een grote tragische lading'. Buskens terugkerende ergernis over dagelijkse aspecten van zijn leven geeft het verhaal 'een ontroerende lading'. Taal is feitelijk het enige verweer van de fysiek afgetakelde en verder machteloze hoofdfiguur.

De taalkunst van de roman staat ook centraal in de bespreking van Thomas de Veen. Hij vindt het boek 'geweldig' en zelfs 'spectaculair': 'De taal bezit de rijkdom en dichtheid van poëzie, en vloeit al evenzeer.' Door de thematiek van de onafwendbare aftakeling is de lezer 'van zeer nabij' getuige van de druk op het taalvermogen van de hoofdfiguur: 'Die taal onder spanning, opgeblazen tot hij bijna knapt, maakt *Cliënt E. Busken* tegelijk groots en meeslepend, én zo hartverscheurend als een relaas van een woedende man maar kan worden.'

Voor deze bespreking is gebruikgemaakt van:

Jeroen Brouwers, *Cliënt E. Busken*, tweede druk, Amsterdam 2020.

Secundaire literatuur

Christophe Vekeman, Een ode aan ons allemaal. In: *De Standaard*, 7-2-2020.

Coen van Boxem, Jeroen Brouwers: 'Wat een raar idee heb jij van mij'.

Op: *tijd.be*, 8-2-2020. (interview)

Sam De Wilde, Jeroen Brouwers, 'Cliënt E. Busken'. Op: *Humo*, 10-2-2020.

Arjan Peters, 'Als ouwe lul heb ik nog iets echt vernieuwends gemaakt'.

In: *de Volkskrant*, 14-2-2020. (interview)

Thomas de Veen, Taalcarnaval als wapen tegen de dood. In: *NRC Handelsblad*, 14-2-2020.

Coen Peppelenbos, Dikke djakke kerre koltjes klits klets. Op: *tzum.info*, 15-2-2020 (ook in *Leeuwarder Courant* en *Dagblad van het Noorden*, 14-2-2020).

Frank Hellemans, Cliënt E. Busken, Een nieuwe roman van Jeroen Brouwers. Op: *doorbraak.be*, 16-2-2020.

Thomas van den Bergh, 'Cliënt E. Busken' van Jeroen Brouwers is een onvergetelijke roman. In: *HP/De Tijd*, 18-2-2020.

Kees 't Hart, Ressentimentmens. In: *De Groene Amsterdammer*, 20-2-2020.

Dries Muus, Jeroen Brouwers is nog altijd kristalhelder en vlijmscherp. In: *Het Parool*, 21-2-2020.

Job ter Steege, Cliënt E. Busken, De laatste roffel. Op: *leeskost.nl*, 22-2-2020.

Rob Schouten, De verwarde geest van E. Busken is een goudmijn voor Jeroen Brouwers. In: *Trouw*, 14-3-2020.
